

УДК 374.1 (316.3)

О.І.Огієнко
м. Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Особливості функціонування системи освіти завжди знаходилися у прямо пропорційній залежності від тенденцій розвитку суспільства, проте найбільш яскраво ця залежність проявилася наприкінці ХХ століття, що пов'язано з загальними процесами прискорення соціально-економічних змін як у глобальному, так і локальному аспектах. Ці зміни стосуються характеру праці; економічної діяльності, її технічної бази, організаційної форми та структури; умов та вимог, що висувуються до рівня знань та кваліфікації людини; видів та типів діяльності; запиту на кваліфікаційні структури; структур суспільства та потреб; підходів до зайнятості та її умов; ролі держави, що звужує сферу свого прямого втручання; інформації та технологій, які стали провідним прискорювачем динаміки змін. (ЮНЕСКО, 1998). Ці процеси ведуть к актуалізації та переосмисленню міста та значення освіти дорослих як важливої складової системи освіти, як механізму розвитку та конкурентоздатності сучасного суспільства.

Проблемі інформаційного суспільства присвячено багато наукових праць як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, серед них Е. Тоффлер, Ю. Белл, Фр. Фукуями, В. Андрущенко, К. Корсак, Д. Дзвінчук, А. Авдулов, А. Кулькін, В. Іноземцев та ін. У той самий час проблема освіти дорослих у контексті інформаційного суспільства практично не досліджувалася. Це зумовило вибір теми статті, *метою* якої є визначення та обґрунтування соціально-економічної детермінованості розвитку освіти дорослих в інформаційному суспільстві. Основними *завданнями*, які вирішувалися у статті стали: визначення та

характеристика основних детермінант соціально-економічних змін у сучасному суспільстві; аналіз ролі та місця освіти дорослих в інформаційному суспільстві; обґрунтування можливостей та перспектив розвитку освіти дорослих.

У науковій літературі сучасний етап розвитку суспільства називають по-різному: «інформаційне суспільство» (Й. Масуда); «постіндустріальне суспільство» (Дж. Белл); «суспільство, що засноване на знаннях» (П. Дракер) тощо. Кожна назва акцентує увагу на певних аспектах сучасного розвитку суспільства, проте в всіх відбувається глибоке осмислення зміни ролі знань та інформації у суспільному розвитку, а освіта дорослих виступає важливим чинником, складовою та рушійною силою, що забезпечує його ефективність.

Теорія постіндустріального суспільства будується на взаємодії та розвитку багатьох економічних, соціальних та політичних концепцій, які виникли під впливом технологічних, економічних та соціальних змін ХХ століття та створюють нове бачення освіти дорослих. Якщо в аграрному суспільстві економічна діяльність в основному була пов'язана з виробництвом продуктів харчування, яке базувалося на ручній праці, а відтоді освіта дорослих зводилася до імітації дій інших людей, до алгоритму «роби як я» та не вимагала додаткових зусиль та інституційного оформлення, то в індустріальному суспільстві домінуючим стає виробництво промислових товарів і, як слідство, впровадження машинної праці, що вимагало певної вузькоспеціалізованої професійної підготовки та засвоєння знань та досвіду попередніх поколінь. Проте, освіта дорослих в індустріальному суспільстві не була необхідною, оскільки ключовими елементами виробництва були праця та капітал, а не знання та інформація як у постіндустріальному суспільстві. В останньому людина визволяється від залежності від ручної праці та обслуговування машин, набуває широких можливостей для творчої праці, утвердження самоцінності особистості, самоактуалізації та саморозвитку. Це робить неможливим одержування освіти, якої «вистачить» на все життя та актуалізує необхідність освіти дорослої людини, дозволяє розглядати її як інтегруючий чинник економіки та соціуму.

Ідеї постіндустріального суспільства тісно пов'язані з концепцією інформаційного суспільства, основними рисами якого є формування глобальної інформаційної індустрії, котра нині переживає «період технологічної конвергенції» [4, с.6]. В цілому вона, як і постіндустріальна концепція, лежить у межах того напрямку європейської філософії, в якій еволюцію людства прийнято розглядати через призму прогресу знання.

На етапі переходу до інформаційного суспільства на перший план висувуються вже не проблеми подальшої технізації суспільства, як це вважалося раніше, а проблеми його інтелектуалізації, створення та впровадження нових соціальних технологій, які засновані на ефективному використанні головного ресурсу суспільства - знань. На думку Л. Туроу, «знання стають єдиним джерелом довготривалої стійкої конкурентної переваги, оскільки все інше випадає з рівняння конкуренції, проте знання може бути використане тільки через кваліфікацію індивідів. Сучасному суспільству необхідні люди, які вміють вчитися, самостійно працювати з інформацією - тільки вони зможуть розраховувати на успіх в інформаційному суспільстві» [10, с.92]. Це робить освіту дорослої людини не умовою чи формою життя, а засобом її буття. Доступ до освіти відкриває доступ до інформації, який може забезпечити дорослій людині відчуття «включеності» у світовий інформаційний простір, відчуття причетності до світової спільноти та забезпечити доступ до освіти. Людина ніби занурюється у багатомірний простір інформаційних мереж. З точки зору традиційної екзистенціальної теорії, вона своїми власними діями вибудовує цей багатомірний простір та користується багатомірними освітніми практиками. Проте, з точки зору мережної теорії, простір конструюється Мережею, оскільки до входження у мережу індивід не відчутний ні для інших, ні для самого себе. Водночас доступ до інформації забезпечує доступ до освіти. Тому роль освіти дорослих в інформаційному суспільстві посилюється не тому, що збільшується обсяг інформації, яка використовується людиною, а тому, що освіта дорослих стає єдиним засобом, що забезпечує: відкритість доступу до будь-якої сфери людської життєдіяльності та міграцію у будь-який прошарок ієрархічної соціальної структури;

можливість відійти від маргіналізації та криміналізації суспільства; скоротити можливість для появи перверсивних механізмів в економіці, неправових соціальних практик; усунення інформаційної нерівності та функціональної неграмотності [5].

Таким чином, інформаційне суспільство відкриває нові можливості для розвитку системи освіти дорослих: онтологія інформації відіграє визначальну роль в осмисленні онтологічного статусу освіти дорослої людини [5]. Водночас, саме неперервна освіта дорослих впродовж життя здатна забезпечити розвиток інформаційного суспільства. «Інформаційне суспільство - це суспільство високоосвічених дорослих», зауважує М. Кастельс [6, 88].

Якщо інформаційне суспільство засновується на уніфікованій технології та розуміється досить вузько - технологічно, то суспільство знань не має єдиної моделі, у ньому значущими стають «більш широкі соціальні, етичні та політичні параметри, а метою - соціальна інтеграція та заохочення соціальної активності кожного, зазначається у Всесвітній доповіді ЮНЕСКО у 2005 році «До суспільства знань», що складалося значними фахівцями у галузі економіки, соціології, соціальної філософії (М. Кастеллс, Ж. Деррида, П. Рікер, А. Турен та ін.). Освіта дорослої людини стає ключовою цінністю суспільства знань і має здійснюватися «впродовж життя на трьох доступних рівнях: особистісному та культурному, професійному, соціальному та громадянському» [13, с.17]. Це зумовлене тим, що концепція суспільства знань передбачає нарощування потенціалу для ідентифікації, відтворення, обробки, перетворення, поширення та використання інформації задля розвитку людини та суспільства.

Водночас, суспільство знань зумовлює розвиток економіки, що базується на знаннях, які змінюють потреби ринку праці в усіх країнах: збільшуються потреби у висококваліфікованих працівниках, особливо у галузі інформаційно-комунікаційних технологій і зменшується потреба у низькокваліфікованих робітниках.

Можна визначити чотири основні характеристики економіки знань, які актуалізують розвиток освіти дорослих: знання постійно розвиваються та використовуються по-новому; цикли створення продукції стають коротшими, і потреба в інноваціях росте; у всьому світі розширюється торгівля, і тим самим посилюється конкуренція між виробниками; малі та середні підприємства у галузі послуг відіграють все більшу роль як у сенсі економічного росту, так і в сенсі зайнятості (World Bank, 2002). Основними стовпами, завдяки яким функціонує економіка знань є: освіченість населення, яке володіє необхідними навичками для створення, поширення та використання знань; сприятливий економічний та інституційний режим для забезпечення стимулів до ефективного використання, як наявних, так і нових знань та для розвитку підприємництва; динамічна інформаційна структура для посилення ефективних комунікацій, поширення та переробки інформації; ефективна інноваційна система фірм, дослідницьких центрів, університетів, консалтингових компаній та інших організацій, які роблять внесок у загальне глобальне знання, асимілюючи та адаптуючи його до місцевих нужд та утворюючи нові знання (World Bank, 2000). Освіта дорослих відіграє суттєве значення у першому та четвертому стовпу економіки знань, саме вона здатна забезпечити поширення нових технологій та пов'язані з ними зовнішні ефекти (P. Romer, R. Lucas, R. Barro, D. Weil). Зв'язок між освітою дорослих та економічним зростанням стає все більш відчутним по мірі того, як підвищується швидкість змін технологій. Той факт, що зростання спостерігається тільки у розвинутих країнах, де загальний рівень освіти вище, означає, що застосування технологій тісно пов'язане з рівнем освіти дорослих, які працюють на ринку праці. Пороговий рівень накопичення людського капіталу за межами якого у країні відбувається прискорення росту, оцінюється у 40% грамотності населення [11]. Як тільки країни досягають цього порогового рівня, вони можуть підвищувати свій ріст за рахунок відкриття своєї економіки новим технологіям.

В економіці знань значущість людського капіталу різко збільшується, а освіта дорослих стає важливою складовою інвестицій у людський капітал.

У сучасній економічній енциклопедії «людський капітал» розглядається як особливий вид капіталовкладень, сукупність витрат на розвиток відтвореного потенціалу людини,

підвищення якості та покращення функціонування робочої сили. До людського капіталу зазвичай включають знання загальноосвітнього та спеціального характеру, навички, накопичений досвід. Функціональний підхід до розуміння сутності людського потенціалу дозволяє визначити не тільки вплив освіти дорослих на його внутрішню структуру, а й на його функціональне призначення, кінцеве цільове використання. Так, людський капітал не можна розглядати тільки як сукупність навичок, знань, здібностей людини. Людський капітал, це по-перше, накопичений запас навичок, знань та здібностей; по-друге, цей запас людина постійно використовує у сфері суспільного відтворення, і він сприяє підвищенню продуктивності праці та виробництва; по-третє, використання цього запасу у високопродуктивній діяльності призводить до зростання заробітків працівника та прибутків компанії; в четвертих, збільшення доходів стимулює, зацікавляє людину до інвестицій у свою освіту, здоров'я задля збільшення та накопичування нового запасу навичок, знань та мотивацій, який у подальшому можна буде ефективно використовувати. Звідси, людський капітал не може бути визначено як однорідний та стійкий набір навичок та знань, що набуті людиною назавжди. Людський капітал потребує постійного розвитку, який досягається шляхом інвестицій у людину у вигляді затрат на освіту та підготовку робочої сили на виробництві, на здоров'я, міграцію тощо. Інвестиції в освіту мають тривалий строк окупності, але дуже високу рентабельність.

Освіта дорослих здатна забезпечити інвестиції не тільки в людський, а й у соціальний капітал держави, організації, людини, який в економіці знань займає особливе місце, оскільки здатний забезпечити синергетичний ефект, що одержується в результаті взаємодії людей як елементів сукупної робочої сили у процесі виробництва (імідж, корпоративна культура, престиж - на рівні організацій) та як особистостей поза процесу виробництва (традиції, культура - на рівні нації, держави) та створює передумови розвитку інститутів та організацій громадянського суспільства.

Соціальний капітал - це ніби клей, соціальний клей, що дозволяє мобілізувати додаткові ресурси відношень на основі довір'я людей один до іншого, це продукт включення людини у соціальну структуру [8].

Нарощування соціального капіталу є необхідною умовою для успішного розвитку демократичної системи. На думку Ф. Фукуями, соціальний капітал виступає «обов'язковою умовою стабільності ліберальної демократії, а його відтворення є важливим завданням «другого покоління» економічних реформ» [2]. Його розвиненість та оптимальне структурування дозволяє консолідувати загальні та індивідуальні цілі та, в ідеалі, наблизитися до соціального оптимуму - коли досягнення індивідуальних цілей веде до досягнення суспільних та навпаки, тобто формується суспільство соціального партнерства та рівноваги. В цьому контексті особливе значення у формуванні соціального капіталу належить неформальній та інформальній освіті дорослих. Соціальні контакти, які виникають в процесі такої освіти, згодом слугують джерелом важливих знань та вмінь, ефективно доповнюючи їх.

Підвищення значущості людського та соціального капіталу у соціально-економічному розвитку держав актуалізувало проблему грамотності дорослого населення. Причому розуміння грамотності зазнало суттєвих змін у другій половині ХХ століття. Якщо у 1958 році ЮНЕСКО визначало базовий рівень грамотності як володіння письмом та читанням для розуміння простих та коротких повідомлень, які стосуються повсякденного життя, то у 80-тих роках було запропоновано нове, розширене розуміння грамотності, яке містило здатність людини читати, писати та рахувати, яка необхідна для життєдіяльності та розвитку як самої людини, так і його соціального оточення [7; 12]. Таке зміщення акцентів у визначенні грамотності пов'язано з необхідністю враховувати ступень інтегрованості людини у суспільне життя, який передбачає здатність людини вступати у відношення з оточуючим середовищем та максимально швидко адаптуватися та функціонувати в ньому (функціональна грамотність). На 33-ій сесії генеральної конференції ЮНЕСКО прийнято рішення до 2015 року вдвоє скоротити кількість неграмотних дорослих, яких нині в світі

нараховується 770 млн. Це ставить особливі вимоги до освіти дорослих, яка вважається провідним механізмом прискорення ліквідації неграмотності. Тому, не випадково, на Міжнародній конференції з проблем освіти дорослих у Гамбурзі в 1997 році вона була названа ключем до ХХІ століття. Конференція у своїй декларації рекомендувала урядам усіх держав уважати освіту дорослих одним із пріоритетів державної політики.

Дослідження доводять, що провідною характеристикою інформаційного суспільства є процеси глобалізації та інтернаціоналізації. Їх неможливо зупинити, оскільки вони є об'єктивними та закономірними, що пов'язано з розвитком інформаційних та комунікаційних технологій, економічною, геополітичною, культурною взаємозалежністю усіх народів на планеті. Зміни, які пов'язані з процесами глобалізації та інтернаціоналізації відбуваються у всіх галузях діяльності та життя людини і суспільства, і стали основними соціально-економічними передумовами розвитку системи освіти дорослих.

На думку англійського вченого Р. Робертсона концепція глобалізації відноситься як до компромісів світу, так і до інтенсифікації усвідомлення світу як цілого; як до конкретної глобальної залежності, так і до усвідомлення глобального цілого у ХХ столітті.

В умовах глобалізації, на думку П. Друкера, виникає п'ять «нових реалій, що відносяться до соціальної та політичної сфер. Це: різке зниження народжуваності у розвинутих країнах; зміни у розподілі доходів; зміни у визначенні ефективності; глобалізація конкуренції; невідповідність між економічною глобалізацією та політичною відокремленістю, яка посилюється [3]. Освіта дорослих як важлива підструктура глобальної суспільної системи здатна впливати на вирішення зазначених проблем, забезпечуючи через цілі, зміст, методи та форми навчання готовність людей до життя у соціумі, якій змінюється. Тому, реформування систем освіти дорослих повинне бути спрямоване, у першу чергу, на впровадження нових технологій навчання, інтенсивний пошук нових форм, методів, засобів навчання дорослих, розробку варіативних програм, можливість створення індивідуальних освітніх маршрутів для дорослих, які навчаються. Це дасть можливість системі освіти дорослих певної країни набути конкурентну перевагу на глобальному ринку надання освітніх послуг.

Процес глобалізації безпосередньо зв'язаний з процесами інтернаціоналізації, які в галузі освіти пов'язані не стільки з педагогічними запозичаннями, скільки з загальними паралельними процесами та загальними соціально-економічними та культурними явищами у світі, передбачають певний універсалізм в освіті за умови збереження різноманіття соціальних, політичних, культурних та мовних традицій різних країн. Під інтернаціоналізацією у галузі освіти дорослих зазвичай розуміють «процес, при якому цілі, функції та організація надання освітніх послуг набуває міжнародного чи глобального виміру» (Knight, 2003). Процес інтернаціоналізації освіти дорослих, як більш мобільної освітньої структури дозволяє формувати нове міжнародне освітнє середовище, де в найбільш ефективних формах можуть реалізовуватися національні інтереси та здійснюватися сумісний пошук рішення глобальних проблем сучасності.

Зазначимо, що освіта дорослих є важливий, «а можливо, і єдиний, цивілізований - ненасильницький, гуманістичний та демократичний спосіб реформації, а не ломки та «перебудови» свідомості, її просвітлення та «окультурювання» (Е. Добринська).

Подальші соціально-економічні зміни у сучасному суспільстві призведуть до того, що роль освіти дорослих як фактора економічного та культурного прогресу буде посилюватися, що, на нашу думку, пов'язано з кризою в освіті, сутність якої на основі системного аналізу розвитку освіти у 70-х роках ХХ століття обґрунтував Ф.Г.Кумбс, пов'язуючи її виникнення з невідповідністю знань, умінь та навичок вимогам сучасного суспільства, що швидко змінюється. «Для того, щоб подолати кризу, мабуть, необхідна серйозна взаємна адаптація суспільства та освіти. Без цього розрив, який збільшується між ними обов'язково знищить основу освіти, а у деяких країнах - основу самого суспільства» [9].

Такий стан суспільства та освіти сприяли активізації розвитку освіти дорослих як одного із засобів подолання соціальних та освітніх проблем, як шляху подолання кризи освіти. Водночас, активне впровадження концепції «освіти впродовж життя» робить освіту

дорослих пріоритетною шдструктурою системи освіти, оскільки вона відкриває можливість членам суспільства одержувати освіту впродовж життя, підвищуючи свою кваліфікацію чи змінюючи свою професію у відповідності до вимог ринку праці та своїми інтересами та потребами; дає можливість поєднати неформальну та формальну освіту, розвивати свої здібності та самореалізовуватися.

Проведене дослідження, дозволяє зробити такі *висновки*:

- інтенсивність та актуалізація освіти дорослих у розвинутих країнах зумовлюється високою соціально-економічною динамікою суспільства: переходом до постіндустріального суспільства та впровадженням концепцій інформаційного суспільства та суспільства знань, розвитком процесів глобалізації та інтернаціоналізації, суттєвими демографічними змінами населення тощо. Це загострює проблему невідповідності наявної системи освіти новим потребам людини та суспільства, яка може бути вирішена за рахунок розвитку освіти дорослих;

- освіта дорослих розглядається як механізм досягнення стійкого економічного розвитку, гарантування громадянського прогресу та демократичного устрою суспільного життя; як прояв відповідальності суспільства за формування людського та соціального капіталу, що є ключовим елементом сучасного суспільства знань; як унікальний соціальний інститут, що здатний не тільки розвивати та примножувати людський капітал, а й формувати майбутнє держави, суспільства та особистості;

- подальший розвиток освіти дорослих в інформаційному суспільстві буде здійснюватися в напрямі забезпечення диференціації, гнучкості, доступності освіти, посилення її етичної, культурної та виховної функцій, поширення взаємодії з усіма секторами суспільства, розвитку соціального партнерства, актуалізації змісту освіти адекватного вимогам ринку праці та потребам особистості, здійснення переходу до системи неперервної освіти для усіх.

Проведене дослідження, звісно, не вичерпує зазначеної проблеми. Особливо перспективним може бути подальше вивчення її з точки зору міжнародного соціального партнерства в освіті дорослих завдяки можливостям інформаційного суспільства.

Література:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования: Пер. с англ. В.Л. Иноземцева. - М.: Academia, 1999. - 956 с.
2. Грицаенко В. Социальный капитал и гражданское общество (Рецензия на статью Francis Fukuyama «Social Capital and Civil Society») / <http://scd.centro.ru/dover.zip>
3. Друкер П.Ф. Задачи менеджмента в XXI веке: Пер. с англ.: - М.: Изд. дом «Вильямс», 2000. - 272с.
4. Ефимов В. В. Управление знаниями - Ульяновск: УлГТУ, 2005. - 111с.
5. Игнатова Н. Образование взрослого человека в современном мире // Вестник высшей школы. - 2005. - №9. - С.62-66.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура: пер. с англ. Под науч.ред. О.И.Шкаратана. - М.:СЕУ, 2000. - 606 с.
7. Ключарев Г., Огарев Е. Непрерывное образование в трансформирующемся российском обществе. - М: РОССПЭН, 2002.- 152с.
8. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность. - 2001. - № 3. - С. 121-139
9. Кумбс Ф.Г. Кризис образования в современном мире: Системный анализ.- М: Прогресс, 1970.- 293 с.
10. Туроу Л.К. Будущее капитализма. Пер. с англ. А.И. Фёдорова. - Новосибирск: Сибирский хронограф, 1999.-432 с.
11. Azariadis C, Drazen A. Threshold Externalities in Economic Development //Quarterly Journal of Economics. - 1990. - №105 (2). - P. 501-526.
12. Stercq, C. Literacy, socialisation and employment. UNESCO Institute for Education. London, UK: Jessica Kingsley Publishers Ltd, 1993. - 180 p.
13. Towards Knowledge Societies. World Report. - UNESCO, 2005 - 220 p.

В статье определены и охарактеризованы основные детерминанты социально-экономических изменений в современном обществе; осуществлен анализ роли образования взрослых в информационном обществе; обоснованы возможности и перспективы дальнейшего развития образования взрослых.

In article the basic determinants of social and economic changes in a modern society are defined and characterized; the role and a place adult education in an information society is analyzed; opportunities and prospects of development are proved.